

■ ■ ■ ERLING RØED LARSEN:

Patenter, medisiner og økonomi

Den farmasøytiske industrien ønsker å beskytte patenterte medisiner og prise dem slik at utviklingskostnadene dekkes og vel så det. Myndigheter og publikum ønsker at Afrika skal få livsnødvendige medisiner billig eller gratis for å hindre dramatiske dødstall fra sykdommer som tuberkulose og AIDS. Patentrettigheter, prissetting av medisiner og skrikende humanitære behov danner et konglomerat av ulike hensyn og ønsker. Økonomiske argumenter er ikke entydige. I spørsmålet om medisiner til Afrika kolliderer virkemidlene for to fundamentale drivkrefter i samfunnet: idedannelse og idespredning. Men løsninger finnes. La oss belyse dilemmaet, og studere løsningene.

Vitenskapelige gjennombrudd og tekniske nyvinninger er resultater av virkestrang. Et økonomisk nettverk må konstrueres for å fange opp lysten til å skape. Siden en ide ikke kan brukes opp eller slites ut må den nå så mange som mulig så raskt som mulig. Vanskeligheten består i å oppmuntre til idedannelse og idespredning samtidig. Virkemiddel som fremmer det ene hemmer det andre. Eierskap til ideer øker idedannelsen, men reduserer idespredningen. Felleseie av ideer øker spredningen, men reduserer dannelsen. Utøvere av politikk har den ubehagelige oppgave å finne en balanse. Konflikten vises med full tyngde i spørsmålet om *medisiner til Afrika*. På en brutal måte minner denne konflikten oss om kryssende økonomiske hensyn. Gratis tilgang til vaksinekunnskap vil avhjelpe nøden i dag, men kan redusere tilvekst av ny kunnskap i morgen. Patentbeskyttelse i dag vil gi farmasøytisk industri gode grunner til å forske på og utvikle kunnskap

om andre sykdommer i morgen. Men da vil mennesker dø nå for at noen skal bli kurert i framtiden. Det finnes noen kronglete veier ut av dette ubarmhjertige dilemmaet.

La oss starte med kjernen i argumentet bak en patent og rettigheten til å eie kunnskap. En patent tilkjenner innehaveren rettslig beskyttelse mot andres bruk uten betaling. Derfor gir en patent eieren en mulighet til å nyte en avkastning på intellektuell og finansiell investering. Patenter, eierskap til ideer og beskyttelse av åndsverk sikrer at oppfinnere, bedrifter, forskere og kunstnere kan holde på. De graver i sin kreativitet i håp om å treffe på originalt og edelt materiale. Det ville de ikke gjøre dersom de ikke fikk beholde noe av det de fant. Når en bedrift eier en patent, kan bedriften selv bestemme prisen ved salg. I motsatt fall vil konkurranse bestemme prisen. Patenter utstyres innehaveren med *markedsrett*, og den brukes til å sette monopolpriser. Det er lukrativt. Når du har monopol, kan du sette prisen mye høyere enn kostnaden, og leve godt av forskjellen. Men selv om det er gunstig for samfunnet at en ny vare lages, er det samfunnsøkonomisk ikke lønnsomt å lage kiler mellom kostnad og pris gitt at varen lages. Et økonomisk grunnprinsipp er at det er gunstig for samfunnet å la *prisen* på en ekstra enhet reflektere *kostnaden* ved å lage en ekstra enhet. Markedsrett fører således til tap for samfunnet. Tapet synliggjøres i at mange potensielle brukere er villige til å betale mer for å bruke varen enn det koster å lage den! Likevel blir de stengt utenfor av en skyhøy pris. Hvorfor tillater samfunnet så noen å ha patenter? Nettopp fordi muligheten til å nyte monopolpriser stimulerer kreative sjeler til skaperjakt. På den måten kan ting bli funnet opp som ellers aldri hadde blitt realisert.

Lang patenttid gir stor profit og dermed stor skapertrang. På den annen side gir lang patenttid store samfunns- tap gitt at oppfinnelsen er funnet opp. Det har lenge vært en debatt i økonomimiljøet om hva som er *optimal levetid* for en patent gitt de kryssende hensyn. Det vi som økonomer imidlertid vet, er at det historisk har vært noen samfunn som har stilt seg slik med institusjoner og kulturelle arrangementer at kreativitet og virkestrang har boblet. Andre samfunn – eller de samme samfunnene noen århundrer senere – har kvalt tilløp til inspirert tenkning. Dette tyder på at lovverk, politiske valg og sosiale regler er viktige for vekst og velstand. Patentrettigheter er et helt sentralt virkemiddel samfunnet har for å oppmuntre til virkestrang. Det stimulerer ivrige personer til å omsette vitalitet og nysgjerrighet til kunnskapsfangst. Dessverre innebærer patenter også muligheter for hensynsløs overprising og tillater at medmenneskelige hensyn settes til side.

I økonomisk historie er spørsmålet om *innovasjon* et nøkkelspørsmål. Innovasjon knyttes til patentrettigheter spesielt og muligheten for å nyte økonomisk gevinst av nyskaping generelt. Økonomisk historie er fortellingen om hvordan institusjoner og kulturer frambrakte nyvinninger som ild, jordbruk, husdyrhold, hjul, skip, vektstenger, tau, briller, klokker, dampmaskiner, tog, biler, fly og datamaskiner. I noen samfunn dukker flere ideer opp enn i andre. Den kjente professoren i historie og økonomi ved Harvard, David S. Landes, undersøker de bakenforliggende faktorer i sitt monumentale verk *The Wealth and Poverty of Nations*. Boken utkom med stor applaus i 1998. Han skriver på side 215 at Englands suksess i den industrielle revolusjon var en prestasjon, ikke

flaks og heldige omstendigheter. Han peker på viktigheten av regler og institusjoner som oppmuntrer til ytelse. I boken viser han hvordan noen samfunn har drevet fram en kultur for nyskaping slik at det kribler i fingrene til oppfinnere og klør i hjernen til tenkere. I andre samfunn blir nysgjerrighet undertrykket og kvalt. England skapte et klima hvor ideer og smarte løsninger piplet opp og fram og ledet til en industriell revolusjon. Mange økonomer mener at nettopp Englands *patentrettigheter* sto sentralt siden England ga åndsrike mennesker fra lavklassene andre muligheter enn de aristokratisk tunge landene på kontinentet. Vi slutter av dette at patenter er viktige og at slike rettigheter eksisterer med gode grunner.

Men patenter står i veien for *idespredning*, diffusjon. Spredning av god praksis og nyttige innretninger er like viktig i andre omgang som at de oppfinnes i første omgang. Professor ved University of California, Los Angeles, Jared Diamond, har studert idespredning i den Pulitzerpris-belønte boken *Guns, Germs, and Steel*. Europa og Asia hadde historisk tilgang til et stort antall kreative hoder, og skjøt fart sammenliknet med steder hvor ideer ikke spredte like lett eller som hadde færre ideer. I teorier for økonomisk vekst er teknologisk utvikling en hjørnestein. I flaggtidsskriftet *Econometrica* (1992, s. 323-352) beskriver økonomene Phillipe Aghion og Peter Howitt en vekstteori der en konkurrerende forskningssektor driver utviklingen ved å generere innovasjoner. Vår intuisjon støtter teorien: Kan du gjøre noe på en ny måte som sparer tid og krefter, så vil du frigjøre ressurser. Disse ressursene kan settes inn i annen produktiv virksomhet. Teknologisk oppjustering er uløselig knyttet sammen med økonomisk vekst, og spredning av ideer en nødvendig forutsetning.

I problematikken rundt medisiner til Afrika møtes de to historiske drivkreftene i et prisme, og bryter dem til et spektrum av ønsker og mål. Den vestlige verden sitter på kunnskap om gode måter å vaksinere mot tuberkulose og redusere skadene ved AIDS. Spredning av denne kunnskapen vil redde liv og skape et fundament for økonomisk utvikling i Afrika. Til samme tid gir

beskyttelse av den private kunnskap signaler om at slik kunnskap er verdifull å dyrke fram. Denne beskyttelsen innebærer høye priser på medisinen og dermed tap av liv. Løsninger finnes langs disse dimensjonene: a) omgjør privat kunnskap til offentlig kunnskap og/eller la kunnskap drives fram som felleseieendom av offentlig ansatte forskere, b) bruk markedsløsninger i form av separerte markeder og differensierte priser og c) kjøp medisiner og gi dem til Afrika. Disse løsningene er rangert etter hvor drastiske de er. Den første er radikal og lang-siktig, den siste pragmatisk og kort-siktig. Trolig vil en kombinasjon vokse fram. Vi ser allerede konturene av løsninger basert på b) og c).

Den første løsningen er å ta fellesgodekvalitetene ved kunnskap på alvor. Siden din bruk av en ide ikke reduserer min bruk, sier vi som økonomer at de er *ikke-rivaliserende* goder. Privat eie av ikke-rivaliserende goder kan føre til underbruk og overprising. Ved lov kan kunnskapen allmenngjøres. Men en slik ekspropriasjon av kreativ virksomhet ville ikke virke godt på sikt fordi det uthuler framtidige incentiver til å yte. I stedet for å beslaglegge kunnskap i ettertid, kan forskerne få betalt i forkant. Offentlig ansatte forskere har en slik rolle. De får lønn av staten mot at de produserer kunnskap som skal være åpen for alle. Dersom vestlige myndigheter betalte forskere for å studere tropiske sykdommer, tuberkulose og AIDS, ville resultatene kunne bli gitt gratis til trengende utviklingsland. Dette er forslaget fra Harvard-professorene Jeffrey Sachs og Michael Kremer for å fremme utviklingen av vaksiner mot tropiske sykdommer framlagt for den amerikanske kongressen (se http://econ161.berkeley.edu/TotW/development_ecology.html og *The Economist* 22. juni 2000 s. 99-102). Selveste *New York Times* tar til orde for et globalt AIDS fond på lederplass 2. mai 2001. Et slikt fond kan kanalisere ressurser til forskning på tropiske sykdommer. Professor Sachs skriver at en donasjon på 1 milliard dollar fra Gates Foundation vil gå noen vei i slik retning. Ønsket er å kopiere Rockefeller Foundation som med målrettet hjelp sikret oppdagelsen av vaksiner mot gull feber, malariakontroll i

Brasil og etablering av medisinske forskningssentre over hele verden.

En annen løsning er å *separere* markedene. I praksis vil det si at samme vare skal selges til ulik pris. I den vestlige verden kan medisinen selges dyrt, og sikre at kostnadene ved kunnskapsdriften dekkes. I Afrika kan medisinen selges billig, slik at de humanitære behovene dekkes. Markedsseparasjon på bakgrunn av betalingsevne er intet nytt. Det gjøres til daglig også i Norge når barn, studenter og pensjonister får rabatter på kino, tog og museer. I forhold til medisiner til Afrika blir selve separasjonen fundamentalt viktig. Hvorfor? Problemet med markedsseparasjon er at det oppstår såkalte *arbitrasjemuligheter*, dvs. muligheten til å tjene på prisforskjeller. På toget forhindres lønnsomt vidresalg med krav om legitimasjon. Du må kunne godtgjøre at du er student. Med medisiner er det ikke like lett. Dersom vi tenker oss to markeder med to priser, oppstår muligheter for smugling, for en person kan kjøpe medisinen billig i Marokko og selge dem dyrt i Spania. Smugling er ikke et motargument for markedsseparasjon, men et argument for kontroll. Innskrenk smuglernes handlingsrom. Dette gjøres ved å ha ulike navn på medisinen i ulike markeder, lage ulike pilleformer, føre god grensekontroll og ved å være svært bevisst med å utskrive kvanta av resepter. En slik løsning er ennå på forhandlingsstadiet (se *The Economist*, 26 mai, s. 12).

En tredje løsning er å la vestlige myndigheter, filantroper og fond kjøpe medisiner til markedspris for så å gi dem til trengende land i Afrika. Men løsningen er kortsiktig: Hvor lenge skal en slik hjelp vare? Vil det føre til korrupsjon i mottakerlandet ved at medisiner slippes ut bakveien til høye priser? Som økonomer foretrekker vi markedsseparasjon eller å gjøre kunnskap til et fellesforetakende. Flere store farmasøytiske selskaper ser ut til å stille seg positive til løsningen om markedsseparasjon. Uansett må den vestlige verden yte innsats. Og vi må unngå den tradisjonelle unnfallesheten som ligger i å assistere for lite, for sent. La oss handle på følelsen av at det rykker i hjertet, og presse på beslutninger der vi kan. ■